

ПОЕЗИЯТА НА АТАНАС ДАЛЧЕВ

Ваня Бояджиева

„Някои наши писатели биха могли да оставят име в литературата ни — ако пишеха по-малко.“

Афористична мисъл? По-скоро кредо на поета, чиято продукция е най-малката в нашата съвременна литература, особено като се има предвид, че той никога не се е отказвал от поезията. За него тя е призвание и съдба, а не случайно занятие. Далчев е от ония фанатици на литературното творчество, за които, по сподручливия израз на Маршак, „лошият стих е лоша постъпка“. Самият той обаче твърди, че писането му било „мързеливо“, че никога не гонел мислите си, а ги чакал сами да си узреят в него и после просто ги записва. Човек би помислил, че Далчев е от същата лекокрила поетична порода като Фет, който (едва ли без известно лукавство) казва:

... И не знаю сам, что буду
петь — но только песня зреет. ...

А всъщност това „очакване“ на зрелостта на мислите е много по-труден и мъчителен процес, отколкото прибързаната им гонитба с молив по белия лист. Едва ли Далчев иска да увери някого, че оформянето на произведенията му е леко и безболезнено. Зад скромното мълчание, зад шеговитите уговорки като тая за „мързеливото“ писане, зад парадоксалните твърдения като това, че не печата лошите си стихотворения, защото пишел само добрите (сякаш архивът на Гьоте не изобилствува с доста слаби непечатани стихотворения, пък и не само на Гьоте, а и на всеки поет по земята) — зад цялата тази доста прозрачна и крайно симпатична в добродушието си неловкост — се крие авторовата съвест и възискателността му към себе си. Сякаш на поета е неудобно да говори за тия неща и бърза да ги отмине, като ги остави неизяснени или покрити с димна завеса от парадокси. Единственото комай пряко и достоверно „свидетелство“ за неговия творчески процес можем да открием в стихотворението „Поет“:

Часовете капят върху пода.
Ти не спиш и слушаш във нощта
стоновете кротки на комода
и бръмчението на съня.

... И когато скитниците морни
се завръщат призори дома,
виждат още твоя тих прозорец
да гори в нощта.

„Твоя тих прозорец да гори в нощта.“ Тия думи резюмират съдбата на Далчев като човек и поет. Дълбоко разсъдъчна и интелектуална личност, той сякаш наблюдава света иззад някаква преграда. Сякаш нещо го дели от този

свят, чиято реалност и делнична забързаност не могат да бъдат безрезервно приети от поета, нагърбил се с непосилна фаустовска задача — да постигне съкровения смисъл на живота, за да може да различи ясно това, което в него е приемливо и което е неприемливо. Тази изходна поетична и лична позиция обуславя цялата еволюция на Далчев — във висша степен сложна и в същото време поучителна. Макар че е трудно да се говори за ранни стихове при него — дотолкова всичко излязло изпод перото му носи отпечатъка на зрялото майсторство — по-ранните му (поне хронологически) стихове са обвити в мрачния воал на скръбта. „Болница“, „Хизи“, „Старите момичета“, „Коли“, „Вратите“ — това са все картини, навесени от тогавашната мрачна действителност, нарисувани с пестеливата точност на очевиден, който се разхожда в реалното и нереалното — дотолкова преплетени, че не знаеш къде почва едното и къде свършва другото. Първите впечатления, първият набран опит на поета са съвършено безрадостни и безизходни, сложността и неугледността на света са така различни от стройните мисловни построения, че е невъзможно да намерят друго претворение в изкуството му, освен като скръбни обобщения:

... В тази зима със люти виелици
кой е минал? Защо? Накъде?
Кой е сложил зловещи следи
в снега по полетата бели?

Под безкрайните вопли на вятъра
сред дълбока и глуха мъгла
е преминала черна кола
и са скърцали тук колелата й...

(„Път“)

И в този трагичен, сякаш омагьосан свят, поетът трябва да намери своето място. То може да бъде местенце — скромно и тихо, но трябва да бъде негово и то така, че от него и в него той да се чувства разумна частица в разумно и логично построена вселена. Уви, несъответствието е твърде голямо. Равновесие между поета и света не може да се установи — налице е разлив толкова страшен и неизбежен, колкото и безперспективен. В редица стихотворения Далчевото чувство на тревога, печал и неудовлетворение е съвсем съдържано, изказано по възможно най-неекспресивния начин — сякаш самият той не смее да даде воля на все още усмиряваните по някакъв начин свои нерви. Докато най-сетне „барутният погреб“ се взривява в „Дяволско“, където напрежението достига връхната си точка и в една единствена светкавица — ако със светкавица може да се сравни видът на зиналата черна бездна — се излива отчаяно в трагичните думи: „И аз ще се изплеза на света, // обесен върху черния прозорец“. Тези стихове някак напомнят сцената, в която Фауст говори със стъкълцето с отровата. И както във „Фауст“ звънът на камбаните, провъзгласяващи на целия свят „Christ ist erstanden“ отклонява ръката на отчаяния доктор, така и за Далчевата поезия този безумен миг на отчаяние отминава и не се повтаря вече, за да стори място на други по-човешки мотиви. Не че тъгата си е отишла безвъзвратно, „И нищо не разрешилось // весным бурным ливнем слез“ — казва Блок. И действително, тя не напуска поета почти никъде и в по-следващите му произведения; дори в тези, където като по някакво чудо — толкова редки са те за Далчев — преобладават по-меките и топли тонове — дори в тях се чувствава тъжната и малко скептична усмивка, останала сякаш като спомен от „Дяволско“. Просто такъв е поетът, такъв е по натура — винаги угъбен и дирец вътрешната хармония на света и в същото време гледащ тоя свят през особените очила на човек, за когото е чуждо и странно пълното и непосредствено сливане с него, което означава негово приемане. На неверен път обаче излезли, ако поискаме да потърсим у Далчев нещо като открит социален протест или полити-

ческа платформи. Без да бъде така категорично затворена в света на белите рози като музата на Лилиев, Далчевата муза не се пантеизирва, не се приобщава напълно към всички разновидности изяви на живота. Нужни ѝ бяха свои особени пътища, по които да мине, сложни лабиринти, прекосяващи времето, размисъла и преживяното. Нужно ѝ беше да прецени много ценности. Понякога това е свързано с тежки констатации и безжалостни равностметки, в които се промъква и съжаление, и ужасно съмнение за сякаш изгубеното безплодно равнене из библиотеките време, прозвучава отново отчаяние

И аз изгубих зарад книгите
живота и света.

(„Книгите“)

Нито бялото винаги е съвсем бяло, нито черното е съвсем черно, така и тези думи на поета, без да са плод на моментно настроение, не могат да бъдат неговата характеристика. Защото в крайна сметка той е творец, а един творец никога не може да бъде изгубен за живота и света за неговите перспективи. Интересно е, че у Далчев, за разлика от толкова много по-млади и (уви!) безкрайно по-малко талантливи от него поети, не срещаме ясно формулирано вътрешно убеждение, че това, което той твори, е нужно, полезно и важно — съзнанието за ценността на собственото творчество. Дори на едно място във „Фрагментите“ Далчев въздъхва: „И наистина, сред толкова автори на дебели книги и многотомни произведения какъв писател съм аз, автор на изречения?“ Това чувство на малоценност ли е? Не. Това е скромност, и то в най-възхителната нейна форма; далеч от всяка суетност и не по-малко далеч от всяко кокетство, от всяка игра на скромност, поетът просто не се занимава с определяне на своето място сред останалите си „събратя“ Далчев не се вълнува какво място ще му отредят в литературния пантеон, какъв етикет ще му залепят и дали ще го определят с два пръста по-горе или по-долу от някой друг поет. За него са важни истински неговите проблеми, това, което пише, пътищата за връзка с околния жив свят — всичко друго, но не и литературната йерархия. И трябва да признаем, че той с това изкачва още едно стъпало по стълбата на голямата поезия.

Изключително важен момент за живота и поезията на Далчев е неговото пребиваване във Франция. Там той вече започва да се откъсва от въображаемите кошмари и се запознава по-отблизо с реалния облик на едно съвсем истинско страдание, което се нарича носталгия по родината.

Като казвам „въображаеми кошмари“, не влагам никаква ирония. В Париж обаче той поглежда света с по-други, по-земни очи. Най-обикновеното човешко чувство — носталгията — се оказва в известен смисъл спасително за измъчената психика на поета, комуто е дадено вече не само да скърби, но да изпита и обикновената човешка радост от завръщането в България. Именно парижкият престой е времето, когато в поезията на Далчев започва да се проявява умъдряването и успокоението, сменили мъчителното душевно неспокойствие. Огромна е разликата в настроението на „Есенно завръщане“ и „Завръщане“. И в двете е налице характерната Далчева меланхоличност, но докато в първото завръщането е „скръбно“, във второто е вилетен копнежът „да се окъпя в сянката ухання на дървесата“ — т. е., скръбта е избистрена от набрания опит, от мъдрото съзнание, че има родина, която може да върне на уморения си син щастието да гледа небето ѝ „със влюбен взор през клоните...“

Би било твърде грубо и осъдително опростителство да се каже, че развитието на Далчев върви от една изходна точка и стига в друга по права линия, като на еди-каква си година отговарят еди-какви си стихове. Който се опита да докаже подобно нещо, би стигнал неминуемо до хронологически крах — от една страна, би намерил немалко „рецидиви“ на настроение, което отдавна се

е сменило с друго и пак се появява в известен момент, а от друга страна, има периоди, в които и без това крайно скъпернически издаваните стихове на поета не се появяват никъде, освен може би в собствените му бележници. Така че строго хронологичният и строго еволюционистичен метод са непригодни за случая. Когато говорим за безспорното развитие на поета, трябва да имаме предвид многото двусмислици, които съдържа тоя термин и да държим сметка дори и за подредбата на стихотворенията в последната му стихосбирка. Но основното, което можем да кажем за цялостния творчески път на поета, е, че от своята позиция на човек, гледащ света през пожелателите страници на книгите, той съумява да преодолее разрыва си с действителността и да претвори своята собствена съдба в поетична действителност. Това и определя оригиналността на Далчевата поезия — тя е триединство от съдбата на чудака със смешните очила, от благородната си меланхоличност и от утвърждаването в крайна сметка на най-голямата жизнена ценност на самия живот. И въпреки известната парадоксалност на това твърдение, то не може да не е вярно — защото може ли една поезия да бъде истинска и голяма, без да утвърждава живота?

Много интересен е и проблемът за отношението на поета Далчев към природата. Той е безспорно урбанист. В него е много силно подчертано интелектуалното начало. Въпреки това обаче чувството му за природата е така изострено, че той не само умее да я предаде, но я включва по особен начин към собственото си преживяване — и то винаги така, че чувството за мярка да не даде въобще признак на тревога — толкова тя е органически вплетена в основния фон на стихотворението. Българската поезия се обогатява от такива проникновени и едри стихотворения като „Лес“, в които щастливо се получава пълно единение между поета и природата:

Спал между цъфналите гранки
на най-високото дърво,
от него с неговата сянка
аз слизам призори ведно.

... И бродя; пея песен стара
или подсвирам със уста,
а птиците ми отговарят
и ронят върху мен листа.

Тук не можем да намерим лесно дори типичната Далчева горчивина — толкова тя е погълната от великолепно почувствуваното и предадено настроение. Дори „Лес“ с нещо напомня стиховете на Тютчев, който от славянските поети е може би с най-развито и безпогрешно чувство към природата. И това общо не е в похватите на майсторството — двамата поети са съвършено различни и като темперамент, и като дарование — а в онова благоговение пред красотата на природата, свежо като възприятието на детството, което не всички могат да почувствуват и малцина — да пресъздадат.

*

... И българни съм не заради твойта слава
и твойте подвизи и твойта бранна сила,
а зарад туй, че съм безсилен да забравя
за ослепелите бойци на Самуила...

Да се пише за родината е едно от най-трудните неща. Може би това се дължи на голямата рутина, която се е създала не само в нашата, но и във всяка национална литература. Може би това е резултат на някаква особена специфика на темата. Фактът е обаче, че рядко поетите се домогват до толкова топли и непосредствено казани думи, каквито Далчев намира за единственото си стихотворение „Към

Родината“. В тях има една голяма мъдрост — явна и оригинална, както всичко у Далчев, — че по-силно се обича не заради параден блясък, а заради страдание

Изяснен и успокоен като зрял творец, Далчев успя да се „срещне“ с истинската мъдрост в стихотворението „Среща на гарата“, където фаустовското му търсене намира своя логичен и естествен завършек. Обръщайки се към студената и бездушна вечност, която толкова време го е гнетила с непроницаемото си млчание, поетът възкликва с радостно облекчение:

...Аз няма никога в безкрая
да се почувствувам дома
и всичко мое е на тая
греховна мъничка земя.

— — —
...Прости, че пред звездите твои
и огньовете им в нощта
светлика на един прозорец
готов съм да предпочета.

И в това успокоение има не примирение и банално заспиване на поривите от младите години, а истинско сливане с истинската вечност, която за човека не е нищо друго, освен утвърждаване на чисто човешкото, на най-доброто, което той носи в себе си. Утвърждаване на човешката същност. В този смисъл, ако направим пак паралел с Фауст, „Среща на гарата“ би приличала на знаменития монолог, започващ с думите: „...На мъдростта последните предели...“ Подобна е и мъдростта, която Блок извлича също като квинтесенция от жизнен опит и философско мировъзприятие: „А мир — прекрасен, как всегда“.

И Далчев достига до тази основна мъдрост не само с това стихотворение, а и с цялото си творчество, защото трагичната поезия, когато е истинска и честна, служи за утвърждаване на живота.